

Атанас Ждребев

**ПОПУЛИЗМЪТ КАТО ФАКТОР ЗА ДИСФУНКЦИЯ
НА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ИНСТИТУЦИИ В БЪЛГАРИЯ
(2001–2018)**

София
2020

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на автора и на издателство „Изток-Запад“.

© Атанас ЖДребев, автор, 2020

© Борислав ЖДребев, художник на корицата, 2020

© Издателство „Изток-Запад“, 2020

ISBN 978-619-01-0567-1

АТАНАС ЖДРЕБЕВ

ПОПУЛИЗМЪТ

**КАТО ФАКТОР ЗА ДИСФУНКЦИЯ
НА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ИНСТИТУЦИИ
В БЪЛГАРИЯ
(2001-2018)**

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	9
------------	---

ПЪРВА ГЛАВА

ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ПОПУЛИЗМА	17
--	-----------

1.1. Популизъмът – дефиниции, характеристики, обосновка на избора на изследователските подходи.....	18
1.1.1. Етимологичен анализ на думата „популизъм“	18
1.1.2. Аграрен и политически популизъм.....	20
1.1.3. Основни методологически подходи за изследване на популизма	43
а) Популизъмът като идеология.....	46
б) Популизъмът като дискурсивен стил	57
в) Популизъмът като стратегия за политическа мобилизация.....	70
1.2. Българският академичен дебат за популизма.....	72
1.3. Дефиниция за популизма	89

ВТОРА ГЛАВА

ОТКЛОНЕНИЕТО ОТ ИНСТИТУЦИОНАЛНИТЕ ПРАВИЛА В ПОПУЛИСТКИЯ ДИСКУРС НА ПАРТИЙНИТЕ ЛИДЕРИ.....	91
--	-----------

2.1. Качествен контент-анализ на популисткия дискурс на партийните лидери.....	96
2.1.1. Хипотеза 1. Общото в популисткия дискурс на отделните изследвани политически лидери се дължи на използването от тях на популистки дискурсивни категории.	97
2.1.1.1. Отрицание/отхвърляне на политическия елит.....	98
2.1.1.2. Разделението елит/народ	101
а) Отхвърляне/противопоставяне на елита въз основа на неговата аморалност и липса на професионализъм.....	101
б) Идентификация на лидера с народа.....	109
в) Засилване на социални очаквания	110
Изводи.....	118

2.1.2. Хипотеза 2. Основната специфика на дискурса на изследваните политически лидери се поражда от специфичното им разбиране на образа на народа, на собствения им образ и от това на образа на врага	119
а) Образът на народа.....	119
б) Собственият образ на харизматичния лидер.....	125
в) Образът на врага.....	132
Изводи.....	148
2.1.3. Хипотеза 3. Популистският дискурс на изследваните политически лидери е едновременно антиелитистки и антипуралистичен и представлява заплаха за демокрацията, защото има за цел унификация на народната воля (хипотеза по Ян-Вернер Мюлер).....	149
Изводи.....	159
2.1.4. Заключение	160
2.2. Събития, при които се наблюдава отклонение от институционалните правила в популисткия дискурс на партийните лидери	162
2.2.1. Симеон Сакскобургготски.....	162
а) Незачитането на значимостта на президентската институция при провеждането на президентските избори през 2001.....	162
б) Опитът да се заобиколи Законът за обществените поръчки при сключването на договора за българските митници с британската консултантска компания „Краун ейджънтс“ през 2001	166
в) Несъобразяване с официалната българска позиция относно сроковете за затваряне на реакторите на АЕЦ „Козлодуй“	170
г) Проблематичните институционални взаимодействия между премиера-партиен лидер и Парламентарната група на НДСВ и осъществяването на промените в правителството през 2003	173
2.2.2. Бойко Борисов.....	180
а) Опит да се окаже натиск върху градския прокурор на София Николай Кокинов, за да се прекрати съдебно дело срещу земеделския министър Мирослав Найденов.....	180
б) Намесата на Бойко Борисов, която води до спиране на митническа проверка срещу собственика на бирената фабрика „Леденика“ Михаил Михов	189
в) Влиянието, което оказва Бойко Борисов върху главния прокурор Сотир Цацаров, за да предприеме репресивни действия срещу председателя на СГС Владимира Янева	193

2.2.3. Волен Сидеров	198
а) Блокирането на заседанието на Консултативния съвет за национална сигурност (20.06.2013) и последвалите неправомерни акции на народния представител	198
б) Инцидентът с френския културен аташе Стефани дьо Мартие по време на самолетния полет София – Варна (07.01.2014) и неговите институционални последици	203
в) Незаконните проверки за продажба на наркотици, извършени от Сидеров в близост до НАТФИЗ (23.10.2015 и 25.10.2015)	206
2.2.4. Изводи	212

ТРЕТА ГЛАВА

ПОПУЛИЗЪТ КАТО ФАКТОР ЗА ПРЕДИЗВИКВАНЕ

НА ИНСТИТУЦИОНАЛНИ КРИЗИ

213

3.1. Парламентарна криза (21.01.2005–23.02.2005).....	214
---	-----

3.2. Парламентарна криза (30.06.2005–16.08.2005).....	226
---	-----

3.3. Парламентарна криза (25.09.2013–25.07.2014).....	248
---	-----

Изводи.....	271
-------------	-----

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	273
------------------------	------------

БИБЛИОГРАФИЯ.....	277
--------------------------	------------

УВОД

Настоящото изследване се фокусира върху проблематика, чиято актуалност и значимост е обоснована от предизвикателствата на нашата модерност. Интересът към популизма се обуславя основно от факта, че той не е изолирано явление и все по-често намира своето място в съвременния свят, утвърждава се като незаобиколим фактор в политическия процес. Неговото присъствие го превръща в иманентно присъща характеристика на актуалната политика, в част от нейното развитие. Така той се ситиуира като проблем от фундаментално значение за изследванията в областта на политологията. Многобройните му разновидности са отворили широко научно-изследователско поле, на популизма са посветени множество научни статии, студии и монографии. Тази нова форма за печелене на политическо влияние чрез внедряване във властовите структури на държавното управление се оказва работеща в своето масово разпространение по света, привлича големи групи от избиратели и предизвиква спорове в научните среди по въпроса доколко тя е съвместима с принципите на демокрацията. Независимо от отговора на този въпрос, е ясно, че популистката вълна прониква в сърцевината на политическия процес в глобален мащаб, и че тя води до цялостна трансформация на политическите системи.

Популистският фактор заема все по-трайна позиция в днешна Европа, той намира съществено място в процеса на вземането на важни политически решения, касаещи бъдещето на Стария континент. Либералната демокрация постепенно започва да губи своите позиции. Социалните неравенства се задълбочават, а това обстоятелство разширява пропастта между политическите елити и народа и способства ценностите на демокрацията да бъдат подложени на ерозиращото въздействие на популизма. Противопоставянето между масите и елитите има не само национални, но и наднационални измерения; засилването на националистическите и сепаратистките тенденции се оказва новото предизвикателство пред бъдещето на европейската интеграция.¹ Въпреки че не навсякъде популистите успяват непременно да се интегрират във властта, те участват като водеща управляваща партия или като коалиционен партньор във водещи европейски правителства², или получават

¹ В тази посока най-емблематичен пример е проведеният на 23.06.2016 референдум във Великобритания, на който със съвсем минимална разлика от подадените гласове надделя решението за Брекзит, подкрепяно от популистката Партия на независимостта на Обединеното кралство на Найджъл Фарадж. Британия напуска ЕС: Шок, хаос и неизвестност, Медиапул, 24.06.2016, <<http://www.mediapool.bg/britaniya-napuska-es-shok-haos-i-neizvestnost-news250807.html>>, последно посещение 30.10.2017

² На президентските избори във Франция от 07.05.2017 центристът Еманюел Макрон получава 66,1% подкрепа срещу 33,9% за лидера на крайнодесния Национален фронт Марин льо

своето политическо представителство в националния парламент. Бихме могли да споменем също така успешното политическо участие на партии като СИРИЗА в Гърция, Право и справедливост в Полша, Фидес в Унгария, Партията на свободата в Холандия. Естествено хронологическо продължение на тази популистка вълна е сериозният пробив на Северната лига – или просто „Лига“ – и на Движение „Пет звезди“ на парламентарните избори от 04.03.2018 в Италия.

С оглед на изложеното дотук българският популизъм не е изолирано явление, той е част от общия европейски контекст не само с характерния антиелитизъм, но и с нарастващия скептицизъм по отношение на полезността на принципите и ценностите на либералната демокрация, изповядвани от традиционните елити. Също така пред България като посткомунистическа страна, лишена от дълготрайна демократична политическа традиция, популистката претенция за политическа легитимност не е в състояние да получи адекватно противодействие от страна на системните партии. Казано с други думи, наблюдава се вписване в доминиращата европейска тенденция с ефекта, който тя оказва върху механизмите на функциониране на демокрацията. Съществената отлика обаче е, че докато в масовия случай в Европа доминират евроскептичните и ксенофобските настроения, то в България такъв дискурс е използван само от националистическите формации.

В локалния вътрешнополитически контекст темата за влиянието на популизма върху модела на функциониране на българските институции придобива особена актуалност в развитието на политическия процес в началото на XXI в. Популистите проникват в държавното управление с победата на формацията на бившия български цар Симеон Сакскобургготски НДСВ на парламентарните избори през 2001 и продължават своето участие във властта и при настоящия кабинет, в който

Пен.Макрон печели с над 66% подкрепа президентските избори във Франция, Медиапул, 08.05.2017, <<http://www.mediapool.bg/makron-pecheli-s-nad-66-podkrepa-prezidentskite-izbori-vav-frantsiya-news263564.html>>, последно посещение 30.10.2017 Политологът Иван Кръстев счита, че Макрон е изразител на „оптимистичния и проевропейски популизъм“, докато льо Пен поставя акцент върху запазването на националната идентичност. Иван Кръстев: Макрон олицетворява проевропейския популизъм, Медиапул, 20.06.2017, <<http://www.mediapool.bg/ivan-krastev-makron-olitetvoryava-proevropeiskiya-populizam-news265529.html>>, последно посещение 30.10.2017 Популистката партия Алтернатива за Германия спечели 12,6% от гласовете на проведените на 24.09.2017 парламентарни избори и се класира като трета политическа сила в немския Бундестаг с 90 депутатски места. Германските меди за успеха на немските популисти: Кошмар и шок, Медиапул, 25.09.2017, <<http://www.mediapool.bg/germanskite-medii-za-uspeha-na-desnite-populisti-koshmar-i-shok-news269614.htm>>, последно посещение 30.10.2017 Крайнодясната Австрийска партия на свободата се класира на второ място с 27,4% на изборите от 15.10.2017, а нейните антиимигрантски нагласи са близки до позициите на лидера на спечелилата парламентарния вот Австрийска народна партия Себастиан Курц. Австрия зави надясно след вчерашните избори, Медиапул, 16.10.2017, <<http://www.mediapool.bg/avstriya-zavi-nadyasno-sled-vcherashnite-izbori-news270533.html>>, последно посещение 30.10.2017

лидерът на популистката партия ГЕРБ реализира своя трети управленски мандат, като този път е съставил коалиция с националистите. Навлизането и устойчивото присъствие на популисткия фактор в българския политически живот се дължи на общественото недоверие към партиите и институциите, което се свързва с нивото на бедността на населението, с неудовлетворените социални очаквания, със съпротивата, която идва отдолу и е насочена главно срещу корупцията по високите етажи на властта. Очертава се процес на двупосочно взаимодействие между популистите и потенциалните им избиратели; ескалацията на споменатите обществени очаквания създава база за тяхната манипулация, естествената реакция на електората в условията на популистка мобилизация е да се окаже податлив на всяка алтернатива, насочена срещу институционализираното статукво. Тенденцията проявява устойчивост независимо от промените в контекста и появата на съответните популистки формации в даден момент.³

На последните парламентарни избори от 26.03.2017 в НС успяха да влязат три популистки формации. Този резултат е естествено продължение на започналото от 2001 трайно установяване на популизма в България. Проблемът има фундаментална значимост, тъй като се касае за дългосрочен процес, който води до цялостна промяна в начина на функциониране на политическата система в два от основните ѝ компоненти – партийната система и политическите институции. Тук следва да отбележим друг важен аспект, обосноваващ актуалността на нашия изследователски въпрос – касае се за достиженията и слабостите на академичните разработки по визираната тематика. В политологичната литература периодът след 2001 все още не е изследван достатъчно задълбочено. Тематиката е третирана в монографични изследвания, които интегрират в единно цяло развитието на събитията след падането на комунистическия режим през 1989, без да полагат темпорални ограничения, започващи от началото на XXI в. Въпреки това на българския популизъм и на неговото влияние върху начина на функциониране на основните политически институции не е посветено нито едно самостоятелно монографично изследване. Възприетият подход в политологичната литература не позволява да се отдели необходимото внимание на проблемите на актуалната българска политика, още повече, че те се фокусират основно върху промените в партийната система. Георги Карасимеонов за първи път развива тезата, че след краха на посткомунистическата партийна система от първото десетилетие на демократичния преход се е формирала втора партийна система, която в същността и проявленията си е изключително динамична и фрагментирана и през призмата на тези две характерис-

³ В текста използваме разграничението между традиционни елити и системни партии, които доминират в политическата система към определен етап от нейното развитие, и популистки партии, които атакуват споменатия традиционен елит и насочват своите послания към политическата система като цяло. Те могат да се определят като антисистемни, доколкото техният дискурс е ориентиран срещу доминиращите партии и установената институционална уредба.

тики се проследява нейната еволюция, съответно след парламентарните избори през 2001, 2005 и 2009 година. Трите етапа на така очертаната еволюция са белязани всеки път от влизането в парламента на нова популистка формация – съответно НДСВ, „Атака“ и ГЕРБ.⁴ Карасимеонов обаче не изтъква конкретните причини партийната система да се реструктурира под влиянието на популизма, тъй като този проблем излиза извън обхвата на неговите изследователски интереси. Отговор на въпроса предлага Милен Любенов, който на базата на емпиричен анализ на политическите предпочитания и електоралните нагласи стига до конкретни изводи за влиянието на популизма като фактор при формирането им. За нас представляват интерес неговите наблюдения, че доверието се пренасочва към нетрадиционни партии, които предлагат „нов морал в политиката“ (Симеон Саксбурготски преди парламентарните избори през 2001), заклеймяват радикално „националното предателство на „корумпираните политически мафиоти“ (Волен Сидеров) и отправят целенасочени критики към политическия елит (Бойко Борисов). В тази посока е заключението, че в българското общество се засилват социално-популистките нагласи като политически очаквания вследствие на ниското доверие към традиционните партии на прехода.⁵ В своя анализ Любенов откроява само отделни елементи в популисткия дискурс на партийните лидери, без да очертае допирните точки и различията между тях, без да формулира общия механизъм, по който популизмът оказва своето влияние върху електоралните нагласи. Антоний Тодоров посочва друг аспект, който касае структурирането на електоралните предпочитания – става дума за политическата мобилизация, възприемана като „характеристика на динамичното измерение на политическото участие, момент на промяна на състоянието на индивида по отношение на политиката: от негласуващ към гласуващ или обратно, от привърженик на една партия към привърженик на друга партия, от активист към пасивен наблюдател или обратно.“⁶ Авторът търси измеренията на електоралната волатилност чрез методите на електоралната соци-

⁴ Карасимеонов, Г., Партийната система в България, Рекламна къща Nik, С., 2010, с. 119–171

⁵ Любенов, М., Българската партийна система: групиране и структуриране на партийните предпочитания (1990–2009), Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 2011, с. 94–97

⁶ Тодоров, А., Граждани, партии, избори. България 1879–2009, Изток-Запад, С., 2010, с. 291 За Тодоров изборите от 2001 година слагат „край на двуполюсния модел на прехода“ и той вижда в тях основание за пренасочване на електоралните нагласи на големи групи от хора. Тодоров се спира на две различни интерпретации на изборите. Едната е в контекста на твърдението на Огнян Минчев, че „те са проявление на усилията на непублични актьори да разрушат партийната система, да наложат нов тип политическа мобилизация – популистка и персоналистка, лишена от каузи и политически лоялности“. Другата разглежда установяването на НДСВ в управлението като принос към консолидацията на демокрацията. Изведен е статусът на НДСВ като catch-all партия, тенденция, която се развива по-късно и при „Атака“ и ГЕРБ. Пак там, с. 403–412

ология и открива значителна избирателна мобилност в рамките на популисткото политическо поле. Потвърждава се тенденцията, която разглежда ролята на популизма като фактор за осъществяване на трансформациите както в структурата на партийната система, така и в структурата на електоралните предпочитания. Васил Проданов предлага друга гледна точка към промените в партийната система и ги обвързва с възникването на нов тип популистко лидерство, при което важен елемент е директният контакт между харизматичния лидер и масите. Разгледано е формирането на нов модел, при който общественото доверие към партиите спада и се насочва към личностите; персонализираните лидерски партии възникват отгоре надолу; личността, разполагаща с ресурса на общественото доверие, сама създава своя партия; идеите и програмите придобиват второстепенно значение. Този лидерски тип партии възниква в условия на кризи; кризата на представителството се проявява в способността на новите популистки лидери да привлекат избиратели от целия спектър на политическото пространство. Застъпва се тезата, че при популизма се засилва ролята на лидерите за сметка на тази на партиите, които отстояват принципите на представителството.⁷ Ние приемаме аргументацията на Проданов за ролята на харизматичното лидерство като съществен елемент от популистката мобилизация, но поставянето на акцента единствено върху харизмата на лидера игнорира редица други фактори, които обуславят успеха на съответния лидер, когато осъществява своя пробив в политическата система. Мария Пиргова се спира върху обстоятелството, че в политическите програми на българските партии няма ясни цели и икономически приоритети; дефицитът на конкретика води до обособяването на едно специфично популистко звучене на тези програми. Пиргова отбелязва отделни елементи от инструментариума, чрез който популистките партии печелят електорално влияние, без да се спира по-конкретно на общото и различното между тях.⁸ Тя обръща внимание върху липсата на идеологическа яснота при популистките формации, нещо което се оформя като съществен проблем при политическото позициониране. Общият поглед върху академичните монографии, които засягат само частично темата за българския популизъм, показва, че акцентът пада върху трансформациите и фрагментацията на партийната система, върху проблемите за лидерството, структурирането на политическите интереси и електоралните предпочитания, неясното идеологическо позициониране на популистките формации. Остава незасегнат проблемът за влиянието на популизма върху другия основен компонент на политическата система, а именно неговото отражение върху модела на функциониране на основните политически институции.

Обект на изследване на монографията е българската политическа система в периода 2001–2018. Политическата система е теренът, върху който се осъществява

⁷ Проданов, В., Теория на българския преход, Захарий Стоянов, С., 2012, с. 506–519

⁸ Пиргова, М., Българският парламентаризъм в условията на глобален преход, Парадигма, С., 2009, с. 142–157

взаимодействието между партиите и институциите. Партиите се институционализират във властовите структури и това е реалният инструмент, чрез който те участват в процеса на вземане на политическите решения. Нормативната база задава общата рамка на функциониране на политическата система. Проникването и трайното установяване на популизма в българската политика в началото на XXI век променя така очертаната рамка. Лидерите на големите популистки формации перманентно отправят критики към представителите на доминиращия елит в конюнктурната партийно-институционална среда и респективно към ефективността на политическата система. Предмет на изследване е популизмът на партийните лидери като фактор за дисфункция на политическите институции в България. Дисфункцията е отклонение от стандартизираната институционална рамка на функциониране на политическия процес, означава преди всичко незачитане на институциите като инструмент за взимане на легитимни политически решения и този процес често пъти е съпроводен с нарушение на действащата нормативна уредба. Проявява се също така и когато се пренебрегват базови принципи на политическия модел на демокрацията, касаещи плурализма и легитимността на представителството на разнородни интереси. Оттук произтича и нашата основна теза, че популизмът е антиинституционален, тъй като и като дискурс, и като стратегия той интегрира в себе си в една взаимносвързана цялост незачитането на институциите като инструмент за взимане на легитимни решения и незачитането на фундаменталните принципи на демокрацията, които са практическият двигател на институционалния процес.

Целта на монографията е да установи взаимната зависимост между проникването на популистки формации в българската политическа система в периода след 2001 и настъпилата дисфункция на основните политически институции; да докаже, че освен антиелитистки, антипартиен, антиплуралистичен, антидемократичен, популизмът по-специално в българския случай е антиинституционален и това е причината, поради която възниква така очертаната взаимовръзка.

За да реализира тази цел, изследването си поставя няколко основни задачи:

1. Да се изведе разгърнатата дефиниция на популизма като широк набор от характеристики, въз основа на която да се изработят индикатори за проверка на това дали дадена партия е популистка.
2. Да се проследят отклоненията от институционалните норми в популисткия дискурс на партийните лидери и в рамките на конкретни събития, продуцирани от тези лидери и генериращи дисфункция на политическите институции.
3. Да се проследи ролята на популистките лидери в периодите на институционални кризи.

В методологически план разгърнатата дефиниция на популизма е разработена на базата на теоретичен обзор в Първа глава на основните научно-изследователски подходи, които го разглеждат като идеология, като дискурсивен стил и като стра-

тегия за политическа мобилизация. Там са изложени и нашите аргументи, с които оспорваме схващането, че популизмът е идеология. На базата на теоретичната част са изработени и основните индикатори на изследването. Във Втора и Трета глава се преплитат две равнища на анализ; разглеждат се в интегриран план антиинституционалността на българския популизъм и начинът, по който тя се целеполога в контекста на дискурса (Втора глава) и на стратегията (Трета глава) на трима партийни лидери – Симеон Сакскобургготски, Бойко Борисов и Волен Сидеров. Популистският дискурс на тези политически лидери е изследван на базата на качествен контент-анализ и на определени политически събития, при които ясно се откроява тенденцията на антиинституционалност. Контент-анализът верифицира три основни хипотези относно разглежданите политически лидери: 1. Общото в популисткия им дискурс се дължи на използването от тях на популистки дискурсивни категории. 2. Основната специфика на дискурса се поражда от специфичното им разбиране на образа на народа, на собствения им образ и от това на образа на врага. 3. Популистският дискурс е едновременно антиелитистки и антиплуралистичен и представлява заплаха за демокрацията, защото има за цел унификация на народната воля. (хипотеза по Ян-Вернер Мюлер) Подборът на изследваните събития е строго формален и е съобразен с изложеното по-горе разбиране за същността на дисфункцията на институциите. В тази част се подлага на емпирична проверка основната хипотеза на изследването, според която с проникването на популисткия фактор в българския политически живот в периода след 2001 настъпва трайна промяна в начина на функциониране на политическата система, белязана от тенденцията лидерите на популистките партии след своето институционализиране в структурите на държавното управление перманентно да нарушават институционалните правила. Трета глава се фокусира върху антиинституционалния характер на популистката стратегия за политическа мобилизация, която се проявява в периоди на парламентарни и правителствени кризи. Изследователската хипотеза в нея е, че в българския случай популизмът не само възниква в условията на кризи на легитимността на политическата система, но води и до пораждаване на такива чрез целенасочено отклонение от институционалните правила.

Методиката на контент-анализа е детайлно изяснена в началото на Втора глава; там са формулирани нашите основания да изберем качествения метод, който се фокусира върху основния смислов елемент на съдържанието, а не върху количествените натрупвания, които в своя статистически вид не дават достатъчно солидна база за тълкуване на това, което стои зад цифрите. Имайки предвид, че монографията се занимава с една изцяло неизследвана проблематика, касаеща влиянието на популизма върху начина на функциониране на институциите на законодателната, изпълнителната и съдебната власт в България, е съвсем естествено в методически план емпиричното проучване на събитията и на кризите да се базира преди всичко върху медийни публикации. Оттук следва да уточним как са подбрани източниците на информация, тъй като огромният медиен пазар в България не позволява да

бъдат прегледани всички вестници и сайтове, които се занимават с проблематиката. Затова е избрана една електронна медия – Медиапул и една печатна – вестник „Сега“. Логиката в подбора е следната: Медиапул е най-големият новинарски сайт в България, който представя подробно и изчерпателно основния информационен поток и същевременно очертава предисторията, контекста и взаимовръзките между актуалната новина и предхождащата я политическа събитийност, но коментарите и анализите са застъпени в по-малка степен. Вестник „Сега“ представя новините в значително по-лаконичен вид, като за сметка на това ежедневно помества стабилна коментарно-аналитична рубрика. Въпреки усилията на двете издания да произведат обективна и независима журналистика, Медиапул застъпва по-скоро десни позиции, а вестник „Сега“ – по-скоро леви. Подборът на двете медии е съобразен със споменатите баланси. С оглед на значителния обем на медийните публикации и постигането на по-голяма яснота относно техния тематичен обхват, в библиографията е направена структурна диференциация, като са обособени в самостоятелни части. В тях са представени съответно материали, касаещи разглежданите събития за всеки един от популистките лидери, както и парламентарните кризи, които са обект на изследване. В рамките на това тематично групиране е направено разграничение според жанровата специфика и материалите са систематизирани в три раздела: интервюта и документи, информационни и аналитични. Непосредствено след медийните публикации в самостоятелен дял са обособени използваните единици на контент – анализа.

Библиографията съдържа още два раздела. На първо място по значимост естествено са поставени научните публикации: монографии и статии в научни издания. Експертни оценки на водещи специалисти в политологията и социологията, които предлагат оригинални и рационални тези, редом с индивидуална субективност и понякога есеистични елементи, са обособени във втория дял с надслов публицистика. Въпреки популярната си форма, те също притежават значим научен потенциал, но са класифицирани по този начин поради факта, че присъстват в медии, ориентирани към една по-широка аудитория, а не са насочени към тясно специализирани целеви групи. Опитът да се направят достиженията им достойни на по-голям кръг от реципиенти не намалява тяхната стойност.

ПЪРВА ГЛАВА

ОСНОВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ПОПУЛИЗМА

Понятието „популизъм“ изглежда трудно за дефиниране, тъй като е твърде разнообразно, многопосочно и нееднозначно. Това обстоятелство естествено предизвиква научни спорове, а разнообразието от гледни точки рефлектира и върху привнасянето на множество допълнителни елементи в съдържателния аспект на термина. Единствената точка, по която съществува консенсус между политическите изследователи, е спорният и дефинитивно трудно уловим характер на популизма. Учените от Харвардския университет Барт Бониковски и Ноъм Гидрѝн акцентират върху широката употреба и неизяснения смисъл на понятието и върху разнообразието на теоретичните и методологически подходи за изследването на този феномен. Пиер Тагиеф също отбелязва концептуалната неопределеност и амбивалентност на термина „популизъм“. Маргарет Канован смята, че неяснотата е присъща и за други политологични понятия като „демократия“, „елит“, „национализъм“, но при тях се е оформил консенсус около същността на концептуалното ядро, докато този тип консенсус е дефицитен по отношение на популизма поради големия тематичен и смислов обхват. За Ернесто Лакло популизмът е твърде разпространена и неуловима концепция, нещо, което интуицията ни подсказва, когато дефинираме чрез него дадено движение или идеология, но и нещо, което не позволява на тази интуиция да го трансформира в концепция. Лакло отбелязва, че популизмът е понятие с голяма концептуална неяснота, което има широка употреба и обхваща широк кръг политически движения. Кристофъл Калтвасер и Кас Муде също наблягат на спорния характер на популизма, на отсъствието на консенсус по отношение на ключовите му характеристики, които са разнородни и често дори противоположни и се проявяват в различни географски контексти.⁹

⁹ Bonikowski, B., N., Gidron, Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda, Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University, № 13–0004, <http://scholar.harvard.edu/files/gidron_bonikowski_populismlitreview_2013.pdf>, p. 1, последно посещение 03.01.2016, Canovan, M., Two Strategies for the Study of Populism, Political Studies, XXX (4), 1982, p. 544, Laclau, E., Politics and Ideology in Marxist Theory, Capitalism – Fascism – Populism, Londres, Verso, 1979, p. 143, в: Тагиеф, П., Популизмът и политическата наука, в: Популизмите, съст. Жан-Пиер Риу, Рива, С., 2011, с. 14–15, Laclau, E., On Populist Reason, Verso, London, New York, 2005, p. 3, Mudde, C., C. Kaltwasser, Voices of the Peoples: Populism in Europe and Latin America Compared, Kellogg Institute, Working Paper 378, July 2011, <<https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/378.pdf>>, p. 4, последно посещение 20.01.2016

Понятието „популизъм“ ще бъде въведено в тази глава с две основни цели. Едната е да се изведат неговите базови характеристики, за да може да се стъпи върху един общ теоретичен фундамент и да се установи въз основа на какви индикатори определяме дадена политическа партия или дадено политическо поведение като популистки. Втората, но не и по важност, цел е да се установи на теоретично равнище какво влияние оказва популизмът върху развитието на политическите институции в рамките на демократичната политическа система. Необходимо е да се изясни какво е отношението на популизма към механизмите на представителната политика, към пораздащите се кризи на легитимност на политическата система с оглед на това да се изследва дали и по какъв начин той влияе върху развитието на демократичните институции и, най-вече, дали променя нормативно заложения модус на функциониране на органите на законодателната и изпълнителната власт.

За да се реализират така формулираните изследователски цели, в методологически план ще се премине през няколко основни етапа: 1. Ще се направи разграничението между аграрен и политически популизъм, за да може да се изключи аграрният, който има различни исторически корени и логика на развитие, и изследването ще се фокусира изцяло върху същността на политическия популизъм. 2. Ще бъдат разгледани трите основни научни подхода към дефинирането на популизма: като идеология, като дискурсивен стил и като стратегия за политическа мобилизация, за да се извлекат предимствата от тях като обяснителни концепции и да се разшири максимално обхватът на дефиницията, която ще бъде изведена. 3. Ще последва стесняване на анализа и насочването му към българския академичен дебат за смисъла на изследвания феномен в универсален план и за неговите специфични проявления във вътрешнополитическия контекст. Това ще бъде една основа, върху която ще се надгради формирането на концепция за характера на българския популизъм в неговите дискурсивни и поведенчески проявления. Накрая ще бъде изработено определение за популизъм като набор от максимално широк брой емпирични характеристики, което ще даде възможност да се проведе изследването върху българския популизъм като фактор за институционална дисфункция.

1.1. Популизмът – дефиниции, характеристики, обосновка на избора на изследователските подходи

1.1.1. Етимологичен анализ на думата „популизъм“

Поради споменатата терминологична неяснота на понятието популизъм, е необходимо към него да се подходи чрез изясняване на етимологията, тъй като тя отвежда към съвкупност от различни сродни думи и лексикални смисли, част от които могат да послужат като отправни точки за разбирането на неговата

същност като политологичен термин. Думата популизъм произхожда от латинското *populus*, i, m, със следните значения: 1. народ, население, 2. множество, тълпа, 3. окръг, област. В синонимното гнездо на лексемата наблюдаваме широк спектър от смислови разновидности. (*populosus*, 3, – многолюден; *populo*, 1, – опустошавам, ограбвам, унищожавам; *popularis*, e, – 1. народен, общонароден, простонароден, 2. народнически, демократически, демагогски, революционен, популярен, полезен или приятел на народа; 3. отечествен; *popularitas, atis*, f – 1. стремление да се спечели благоволение на народа, 2. землячество, *populariter*, adv. – 1. популярно, народно, просто; 2. демократически, демагогски, революционен¹⁰.) Изброените значения са необходими, за да можем чрез тях да интерпретираме богатата сложна същност на понятието, която е базов елемент за анализа на понятийния апарат; да изведем набор от първични значения, за да потърсим връзката на съвременната политологична терминология с тях. Тук ще изтъкнем, че в споменатото синонимно гнездо се наблюдават смислови стойности, кореспондиращи с конкретни понятия като „народничество“ и „демагогия“, които ще бъдат въведени в тази глава. Прави впечатление и лексикалното значение на едни от сродните думи – „стремление да се спечели благоволение на народа“, „приятел на народа“, които намират своето специфично място в светлината на разглежданата проблематика. Тъй като популизъмът е съвременен феномен, включваме и други негови етимологични гнезда на английски език¹¹, френски език¹² и испански език¹³. Забелязва се, че освен първоначалното значение на „народ“, „население“, съответно (*people, peuple, pueblo*), и в трите езика персистира профанното тълкуване на думата като „простият народ“, „простолюдие“, „простонароден“, отново изпъкват смисловите оттенъци „популярност“, „популяризирам“, „ставам популярен“, а понятието популизъм произхожда от

¹⁰ Латинско-български речник, съст. Войнов, М., А. Милев, Казанлъшка долина, С., 1937, с. 480–481

¹¹ *people* – 1. души, 2. хора, 3. народ; *простият народ*; *populace* – народните маси; *popular* – 1. популярен, 2. народен; *popularly* – популярно; *popularity* – популярност, *popularize* – популяризирам, *populate* – населявам; *population* – население; *populous* – населен; Английско-български речник, Хемус ООД, С., 1995, с. 370, 387

¹² *peuple* m. 1. народ, 2. adj. прост, просташки, вулгарен, 3. *le petit ~*, простолюдие; *peuplement* m. 1. населяване, 2. населеност; *peupler* – I. vt. 1. населявам, 2. развъждам; II. vi. въдя се, размножавам се; Френско-български речник, БАН, С., 1972, с. 867

¹³ *pueblo*, m. – 1. народ, население, 2. селище, село, 3. страна, държава; *populoso*, adj – гъсто населен, многолюден; *populacheria* f, евтина популярност, популизъм; *populachero*, a1, adj – 1. популист, 2. m. простонароден, 3. демагог; *populacho* m. простолюдие, 2. разбунено множество, тълпа; *populación* f 1. население, 2. популация; *popularizar* I. tr популяризирам, 2. rpl ставам популярен, прониквам във всички обществени слоеве; *populismo* m – народничество, популизъм; Испанско-български онлайн речник, <<http://www.rechnik-bg.com/index.php>>, последно посещение 05.03.2016

общ корен и има сходен фонетичен състав, наследен от латинския – (populism, populisme, populismo), заедно със съответната смислова натовареност.

1.1.2. Аграрен и политически популизъм

В научната литература се прави разграничение между аграрен и политически популизъм, като чисто исторически аграрният предхожда политическия във времето. Необходимо е да очертаем накратко развитието му, за да разграничим двете разновидности на феномена. Това ще ни позволи да ситуираме в теоретичен аспект съвременния политически популизъм и да започнем да извличаме неговите базови характеристики. Една от водещите политологични енциклопедии – Енциклопедията на политическата мисъл – Блекуел дава следното определение за популизъм: „Термин с широк спектър от значения, които могат да се групират в две широки категории: „аграрен популизъм“ – група радикални движения и социално-икономически доктрини, заангажирани с интересите на селяните и дребните фермери, и „политически популизъм“ – известни настроения, дейности и техники, основаващи се на обръщане към „народа“.¹⁴

Класическата типология на аграрните и политическите популизми е развита от Маргарет Канован. Тя разделя аграрния популизъм на три групи: радикализъм на фермерите, свързан с исканията на фермерите в САЩ за държавна намеса в икономиката; селски радикализъм на руското народничество, отнасящ се до идеализираната почит, която отдават интелектуалците към селското население; аграрен популизъм на селските движения в Източна Европа след края на Първата световна война¹⁵.

Радикалният популизъм на фермерите се появява със създаването на Народната партия през юли 1892 в Омаха. В документа, приет на учредителното събрание, се съдържат послания за намаляване на властта на плутократите и връщането на управлението в ръцете на народа, за мерки, насочени към подобряване на благосъстоянието на „класата на производителите“, за изкореняване на бедността и несправедливостта.¹⁶ Фермерският радикализъм се опитва да спаси земеделска Америка от индустриализацията, критикува „злините на капитализма и опустошенията на градската цивилизация“¹⁷, традиционните партии и професионалните политици. Със самото име на партията – People's Party се

¹⁴ Енциклопедия на политическата мисъл – Блекуел. Справочник, Център за изследване на демокрацията, С., 1997, с. 403

¹⁵ Canovan, M., *Populism*, Hurcourt Brace Jovanovich, New York, London, 1981, p. 13

¹⁶ Canovan, M., *op.cit.*, pp. 17–37

¹⁷ Тагиеф, П., *цит. съч.*, с. , 29

свързва названието „популизъм“.¹⁸ В програмните цели на американската Народна партия се открояват първите наченки на парадигмата на популисткото мислене, които на един по-късен етап от развитието на тази парадигма при оформянето и разцвета на политическия популизъм ще се превърнат в нейни базови характеристики. Искането управлението на държавата да се върне в ръцете на народа е прототип на радикалните идеи за пряка демокрация. Критиката към традиционните партии и професионалните политици е отправна точка към две ключови черти на съвременния популизъм – антипартийната насоченост и антиелитизма. Антиелитизмът, антипартийността и апелите за пряка демокрация (макар и тази идея в края на XIX в. все още да не е изкристализирала в съвременния ѝ вид), заченати от аграрните популисти, се превръщат във фундамента на политическия популизъм.

Според Канован селският радикализъм на руското народничество се заражда, тъй като интелектуалните елити решават да мобилизират селското население. Целта на народниците е да подобрят социалното положение на народа, да изградят модел на идеално общество, почиващо върху селските традиции, и да агитират за народна революция. Руското народничество е „движение на малка група радикални интелектуалци, отчуждени от режима, но също така и от народа, върху който проектират своите надежди и мечти“.¹⁹ Канован в своята типология не прави достатъчно добре обособено разграничение между радикалното и либералното направление на народничеството. При радикалното направление селяните отричат несправедливата държава и програмите на техните организации най-общо настояват за социалистическа революция и премахване на самодържавието. От своя страна либералните народници отхвърлят насилствените средства на революционната борба и приемат реформаторския начин да се подобри животът на народа и некапиталистическия път на развитие.²⁰

Големият руски философ Николай Бердяев очертава много ясно същността на народничеството. За него то представлява „...вяра в руския народ, като под народ трябва да се разбира трудовият обикновен народ, най-вече селяните.“²¹ За народниците само народът познава критериите за справедливост, интелигентията се е откъснала от народа и е в дълг към него. Виждат социална несправедливост в живота, за тях образът на истинския човек е в лицето на трудещите се хора от народа, враждебни са към културата и обвиняват висшите класи, че са се отдалечили от религиозните вярвания на хората. Отричат западния капита-

¹⁸ Енциклопедия на политическата мисъл – Блекуел. Справочник, с. 403; Малинов, С., Размисли за българския популизъм, Eurozine.com, <http://www.eurozine.com/articles/article_2008-01-23-malinov-bg.html>, последно посещение 14.12.2015

¹⁹ Canovan, M., op. cit. p. 60

²⁰ Орлов, А., В. Георгиев, Н. Георгиева, Т. Сивохина, История на Русия, ИК „Труд“, С., 2006, с. 337–339

²¹ Бердяев, Н., Извори и смисъл на руския комунизъм, ИК „Христо Ботев“, С., 1994, с. 61

лизъм и абсолюта на частната собственост и смятат, че Русия има алтернативен път за социално развитие. Не се стремят към власт, държавата ги отблъсква и не могат да разберат нейния смисъл. Народничеството през 70-те години на XIX в. не е революционно, иска да се слее с народа, да го просвети, да защити интересите на селячеството. Народниците не са приети от чуждите на интелигенцията селяни и са предадени от тях.²² Аграрните популизми в Северна Америка и Русия са коренно различни феномени и едва ли биха могли да се открият общи черти между тях, като изключим обръщането към онази част от населението, която обработва земята. Единствената прилика с американския аграрен популизъм, която може да се установи, е, че народниците са противници на капитализма подобно на американските фермери. Фундаменталната разлика е, че Народната партия в САЩ е етатистки настроена, а народниците дори не разбират държавата и не искат политическа власт. Другата разлика е, че народниците не са враждебни към модернизацията, а фермерите отхвърлят индустриализацията. Народничеството стои твърде далече от съвременния популизъм, за народниците антиелитизмът има културна и религиозна насоченост, докато антиелитизмът на днешните популисти се появява под формата на политически искания; за първите антиелитизмът произтича от прекъснатата интелектуална връзка между елита и народа, за вторите – в основата на ценностната система стои политическото противопоставяне между елит и народ. Не случайно Бердяев определя народничеството като „вяра в руския народ“, т.е. използва един религиозен термин, за да обозначи характера на отношението на интелектуалците към народа – става дума за някакъв тип духовно отношение, което няма нищо общо с политическите тежнения на съвременния популизъм. Приликата е в стремежа на народничеството да защитава интересите на народа, на съвкупността от обикновените хора, които изпитват усещане за несправедливост и за отдалеченост от елитите.

Третата форма на аграрния популизъм от типологията на Канован – популизъмът на народните селски движения, който е наречен „бунтът на зелените“, се появява в Източна Европа след Първата световна война в Полша, Чехословакия, Югославия, Румъния и България. Политическите възгледи на селяните са с враждебна насоченост към капитализма и социализма; те споделят „визията за демократично общество, основано върху малката семейна собственост, широко разпространената кооперация и уважението към традиционните селски ценности“.²³

За разлика от аграрния популизъм, който на даден етап остава в историята, политическият проявява по-голяма устойчивост. Начална отправна точка към изследването му, чисто формално, ще бъде дескриптивното изложение на енци-

²² Пак там, с. 61–76

²³ Canovan, M., op. cit., pp. 112–116

клопедията Блекуел. В него, през призмата на отправяния от популистите апел към народа, могат да се открият няколко ключови характеристики на феномена. 1. Този апел е насочен срещу елитите, външните лица и чужденците. 2. Той може да доведе до популистка демокрация и до все по-честото използване на референдумите като инструмент за одобрение от народа на различни законодателни инициативи и дори до предизвикването на референдуми за провеждане на нови избори, когато народът не е доволен от управлението. 3. Апелът към народа може да доведе на власт и популистки диктатори, както е случаят с Перон в Аржентина. 4. Апелът към народа възприема нацията като единно цяло, т.е. става дума за самоотъждествяването на популистите с целия народ, като те не говорят от името на някоя фракция или класа.²⁴ Енциклопедията Блекуел не разглежда популизма като идеология, като реторически стил и като стратегия за политическа мобилизация. Тъй като го представя единствено като апел, отправен към народа, би могло да се заключи, че тя го възприема като дискурсивен стил.²⁵ В рамките на този апел се открояват и някои характеристики на популизма като ксенофобията, плебисцитарната насоченост, антипартийността, възможностите да се проявява като демокрация и като диктатура. В хода на изследването ще бъде проверено дали тези характеристики са общовалидни за популисткия феномен и дали към тях могат да се прибавят и други, чрез които да се формулира максимално разгърнатата дефиниция. На дефинитивно равнище се забелязва, че той може да бъде съвместим с демокрацията и да катализира нейното функциониране в най-крайните ѝ форми, а същевременно вирее и на другия полюс – този на диктаторските политически режими. От дефиницията би могло да се направи изводът, че унификацията на апела, отправен към целокупния народ, избягва партийните противопоставяния между отделните групи по интереси. Тази унификация, както и склонността на популизма да преминава отвъд партийните и класовите противоречия в името на общия интерес, му пречат да защити интересите на която и да било група от населението.

Определението на Блекуел е ситуирано близо до типологията на политическите популизми на Маргарет Канован. Както ще видим обаче при Канован, популистката идея за заличаване на класовите различия намира отделно място в рамките на типологизацията, а освен това се добавя и една нова форма на популизъм. Според Канован освен популистката диктатура, популистката демокрация и популизма на политиците, политическият популизъм включва и реакционния популизъм. Популизмът като диктатура е разпространен при диктаторските режими от националпопулистки тип в Латинска Америка през XX в., при които доминираща роля играе харизматичният лидер, противопоставяйки

²⁴ Енциклопедия на политическата мисъл – Блекуел. Справочник, с. 404

²⁵ Същността на популизма като дискурсивен стил ще бъде изяснена в частта от тази глава, която разглежда основните методологически подходи за изследването на популизма.

народа на установените елити и политическата система. Народът е лесно манипулируем и податлив на апелите на лидера, а това улеснява мобилизацията на масите в условията на липсваща демократична политическа култура. В някои случаи популистката диктатура е повлияна от фашистки и нацистки модели, но докато фашистките движения засягат средната класа, перонизмът в Аржентина например мобилизира по-низшите класи.²⁶

Популистката демокрация цели установяване на пряко народно самоуправление без намесата на политическия елит. Тя се осъществява под формата на референдуми, народни инициативи и отзовавания на политици; превръща в реалност обещанието управлението да бъде дадено в ръцете на народа. Канован разграничава две форми на този вид популизъм, които се срещат съответно в САЩ и в Швейцария. Американските популисти възприемат популистката демокрация като идеал и лек срещу недостатъците на представителното управление, като модел за развитие на политиката и обществото, при който обикновените граждани се включват чрез свои законодателни инициативи в политическия процес, за да се противопоставят на канализирането на частните интереси на големите корпорации и на корумпираните елити. Швейцария е безспорният класически случай на популистка демокрация. В страната се провеждат редовни референдуми на федерално и кантонално равнище по всички въпроси на държавното управление, като специфична особеност е, че това става по инициатива на гражданите, а не на федералното правителство и на парламента. Балансът между представителната и пряката демокрация е силно нарушен, като основната тежест пада върху пряката.²⁷

Реакционният популизъм е насочен срещу традиционните идеи в обществото, противодейства на прогреса и се среща в средата на миналия век при движения, които наблягат на антиинтелектуализма и застават срещу действията на просветените елити. Сред неговите преставители са Джордж Уолас – губернатор на Алабама, и британският политик Инок Пауъл. Популизмът на Уолас има две ключови особености: първата е свързана с подкрепа на социалното законодателство, а втората – с изявите му като защитник на расовата сегрегация и противник на равните граждански права. За разлика от останалите представители на британския политически елит, Пауъл нарушава негласното мълчание на партиите по въпросите на имиграцията и прави изявления, че тя може да породви расови конфликти.²⁸ Реакционният популизъм е представен от Канован като апел към народа, насочен към постигане на мобилизация срещу ценностите на демократичния елит и е базиран върху „сблъсъка между реакционните, авто-

²⁶ Canovan, M., *op. cit.*, pp. 137–165

²⁷ *Ibid*, pp. 173–199

²⁸ *Ibid*, pp. 226–229

ритарните, расистките или шовинистичните възгледи на обикновените хора и прогресивните, толерантни, космополитични характеристики на елита“.²⁹

Популизъмът на политиците е типичен за еднопартийните системи, където се заличават всички разделения в обществото, проявява се също така при опитите за формиране на широки надкласови коалиции. Той е стил на политическа мобилизация, при който целта е да се привлечат колкото е възможно повече избиратели и за него е присъщо обръщането към целия народ, което избягва разделящите въпроси на идеология и класа. В случая се оказва проблематична самата дефиниция за народа като единен субект, тъй като в политическите системи съществува конгломерат от отделни индивиди и групи. Целта на политиците при този вид популизъм е да залечат съществуващите кливиджи посредством обединителната роля на лидера и на неговата партия и техните апели да обхванат максимално широк кръг от симпатизанти. Той е характерен за политически-те catch-all партии на Третия свят, но не е непознат и на Запад.³⁰

Разгледаната типология претендира да е всеобхватна, но към нея би могло да се отправи възражението, че тя е детерминирана в смисъла на Веберовите идеални типове като теоретични конструкти, които притежават всички емпирични характеристики, без да представляват емпирични понятия. Типологията на политическите популизми на Канован би могла да се възприема като идеална, защото тя приписва определен набор от характеристики на всеки отделен тип, без да отчете, че е възможно, както обикновено става в реалността, да съществуват случаи, в които тези типове не се проявяват в чист вид, а под формата на комбинация между собствено присъщи характеристики на отделните типове. От всеобхватността на популизма, изтъкната от Канован, би следвало да се заключи, че не навсякъде ще се проявява определен набор от характеристики, който да предполага, че се касае за един от изброените четири типа. Популизъмът може да съществува в условията и на демокрация, и на диктатура. Като възражение срещу универсалността на типологията на Канован, може да посочим, че не е задължително демократичният популизъм винаги да бъде с плебисцитарна насоченост. Съществуват популистки партии в демократичните политически системи, особено в българския случай, за които референдумите не са основен приоритет. Освен това е възможна комбинация от характеристиките на трите идеални типа в един реален тип. Маргарет Канован твърди от една страна, че разминаването между ценностите на елита и на народа е присъщо за реакционния популизъм, а от друга, че противопоставянето между народ и елит е характерна черта за всички типове аграрен и политически популизъм. Проблемът произтича от посочената от Канован липса на спояващо ядро. С други думи, допустимостта на дисперсия на характеристики от идеалнотипичните конструкти върху реални

²⁹ Ibid, p. 229

³⁰ Ibid, pp. 137, 260–263

конструкти се дължи на практическата неспособност да бъдат приведени под общ знаменател разнolikите особености на изследвания феномен. Затова в настоящото изследване се търси максимално широк набор от характеристики на популизма, които да бъдат съпоставени с българския случай. Парадоксът е, че колкото и да е разнороден популизмът, той винаги може да бъде унифициран в рамките на някаква научна класификация, но тази класификация ще съчетава в себе си разнородни елементи – нещо, което не я прави невъзможна, а по-скоро я превръща в полезна чрез разширяване на обхвата на анализа.

Ернесто Лакло, който отправя критики към типологията на Канован, използва труден за разбиране научен стил с високо равнище на абстракция. Той поставя в центъра на своите изследвания политическия популизъм и обяснява с появата на споменатото латиноамериканско ново ляво изборните победи на редица популистски лидери в региона.³¹ Критиките на Лакло са подобни на критиките, които ние използваме. Аргументът е, че типологията на Канован създава идеалнотипични конструкти въз основа на определен брой емпирични случаи и тази типология не е универсална, тъй като присъщи на изброените случаи характеристики могат да се проявяват в различни комбинации в нови политически контексти. От своя страна, Лакло критикува подхода, при който поради многообразието и необхватността на всички популистски феномени, анализът на популизма се свежда до ограничен брой емпирични случаи. Според него в типологията на Канован отсъства базов критерий за разграничението между аграрен и политически популизъм и той дори допуска припокриването между отделните категории. Лакло приема, че Канован не предлага типология на популизмите, а „карта на лингвистичната дисперсия“ и се опитва да проблематизира логиката на тази дисперсия, като редуцира характеристиките на популизма до някакъв унифициран модел, но тя не пренебрегва разнообразието от социални и политически форми на популизма. Друг пример за подобна унификация е изброяването на 24 характеристики на популизма от Питър Уайлс, за които Лакло твърди, че Уайлс не е успял да посочи нито един случай на популистка формация, която да отговаря на всички тези характеристики. Лакло проблематизира ефективността на дескриптивния подход, изброяващ списък от релевантни характеристики на популизма, с аргумента, че съответният списък би могъл да бъде разширяван до безкрайност поради невъзможността за дефиниране на термина.³² Методологическото възражение на Лакло срещу типологията на Канован като стремеж към унификация на отделните черти на популизма в „карта на лингвистичната дисперсия“ е, че подобен унифициращ подход не разрешава да се стигне до всеобхватна дефиниция на популизма с универсал-

³¹ Ernesto Laclau, Verso, <<http://www.versobooks.com/authors/301-ernesto-laclau>>, последно посещение 23.02.2016

³² Laclau, E., op. cit., p. 3–9

на валидност поради безкрайния брой диференциращи характеристики. Това възражение носи в себе си известен деструктивен потенциал по отношение на инструментариума на научната дефиниция. Тя, чисто етимологически, е ситуирана в определени граници³³ и следователно дава обща представа за понятието или явлението, без да претендира за изчерпателност. Колкото по-широк диапазон от емпирични характеристики съдържа дадено определение, толкова по-всеобхватно е то, но същевременно съществуват сложни феномени, при които на дефинитивно равнище е невъзможно да се обхванат всички присъщи им особености. Следователно, противно на логиката на Лакло, унификацията на максимално широк обхват от характеристики в една разгърната дефиниция дава възможност за разширяване на обхвата на изследваните явления.

Аргументът на Лакло за недостижимостта на универсалната дефиниция на популизма би могъл да се оспори, като се вземат предвид посочените предимства и недостатъци на научните дефиниции, на следното основание: Стремекът към унификация не е тъждествен на редукция на изследваните феномени. В тезата на учения се съдържа логическо противоречие. От една страна, той твърди, че Канован вместо типология създава „карта на лингвистичната дисперсия“, а, от друга страна, тази дисперсия предизвиква редукция и унификация. Лакло борави с непрецизен понятиен апарат и не става ясно как терминът „карта на лингвистичната дисперсия“, с който той характеризира типологията на Канован, се съотнася към понятията редукция и унификация. Веднага можем да възразим, че логиката на дисперсията е коренно противоположна на логиката на унификацията и двете логики не могат да вървят заедно. Нека вземем един конкретен пример от цитираната книга на Лакло с оглед на постигането на по-голяма яснота. Както посочва Лакло, Канован твърди, че фермерското движение в САЩ, въпреки своя аграрен характер, отправя и политически искания. Оттук той съответно поставя въпроса дали това движение е популистко поради аграрната му база, или поради неговата политическа логика.³⁴ В частта, посветена на аграрния популизъм, отбелязахме, че в програмните намерения на Народната партия в САЩ се забелязва първообразът на някои от идеите на съвременния политически популизъм. Това не означава, че американският аграрен популизъм е тъждествен на политическия популизъм; двата феномена имат коренно различен път на политическо развитие. Същевременно, разглеждайки американския популизъм като предшественик на съвременния, могат да се установят общи закономерности. Обединяващото ядро на отделни явления, спадащи към една единна класификация, е наличието на взаимовръзки между тях. Лакло не

³³ Латинската дума *definitio, onis, f* означава: 1. ограничаване; 2. определение, обяснение, Латинско-български речник, съст. Войнов, М., А. Милев, Казанлъшка долина, С., 1937, с. 148

³⁴ Canovan, M., *op. cit.*, p. 58 в Laclau, E., *op. cit.*, p. 7; Laclau, E., *op. cit.*, p. 7

се аргументира защо нарича типологията на Канован „карта на лингвистичната дисперсия“ и защо отрича нейния характер на типология. Използваният термин е ирелевантен, защото по същата логика този термин би могъл да се използва за всяка една типология или класификация по силата на факта, че тя обединява различни сродни явления. Лакло критикува типологията, забелязвайки унифициращ елемент в подхода да се създаде класификация на популизмите, и пропуска обстоятелството, че класификация и унификация не са тъждествени понятия. Ако се задоволим със становището му, ще поставим бариера пред дефинирането на популизма поради безкрайното разнообразие на отделните случаи. Алтернативният подход е да се търси една възможна широка, макар и непълна, дефиниция. От тази гледна точка предложената от Канован типология на популизмите не е унифицираща, а е диференцираща, в нея са разграничени седем вида популизми; следователно става възможен коренно противоположният на изложения от Лакло аргумент, а именно, че диференциацията на популизмите затруднява намирането на общото, което е присъщо на популизма като самостоен феномен.

Пол Тагарт защитава алтернативна теза на изложената от Канован диференциация на популизмите и предлага класификация от шест унифициращи черти на популизма: 1. Макар и да е присъщ на представителната политика и да се проявява само там, където съществуват нейните институции, популизмът е враждебен спрямо нея. Като реакция срещу представителната политика, той си служи с езика на народния суверенитет, за да се противопостави на институциите на представителството. С настъпването на модерността се формират институциите на представителната демокрация и паралелно с тях настъпват процеси, които се превръщат в източник на фрустрация и засилват популизма. Популистите изграждат централизирани структури с харизматичен лидер, което показва, че те търсят по-добро, а не по-представително управление. 2. Популистите се самоидентифицират със „сърцевината на страната“, („heartland“) – идеализирана, романтична и неисторична концепция, която проектира миналото в настоящето като нещо изгубено. Същността на тази въобразена общност е самият народ, към който се конституира задължението на популистките лидери. Тя предлага добър живот, но за разлика от утопите при нея този живот вече е бил живян. Етимологически утопията е място, което никъде не съществува, а „сърцевината на страната“ описва отминала реалност. Визията за добрия живот е белязана от отсъствието на политика, а популистите стават политични, когато възникнат условия за мобилизация по време на криза. 3. При популизма липсва ядро от ценности, те произтичат от „сърцевината на страната“. Нейните многобройни проявления в разнообразни контексти показват, че популизмът може да бъде ляв, десен, революционен, реакционен, авторитарен. Той отхвърля провежданите от различни идеологически позиции политики. Въпреки това, в проявленията си в днешна Европа той се свързва с новото радикално дясно.

4. Популизмът не е присъщ на политическата стабилност, а възниква в условия на кризи, при които традиционната политика не може да се справи сама с отправените пред нея предизвикателства. Популистите се ориентират към нови форми на политиката, които нямат продължителна устойчивост във времето, и, когато се институционализират, до голяма степен загубват популярността си.

5. Харизматичното лидерство отхвърля бюрократизираните, регулираните и ограничени форми на лидерство, но в дългосрочен план възниква проблемът за последствията от смяната на лидера, след която е възможно да спадне популярността на популистката формация.

6. Популизмът е хамелеонски и е „оцветен от контекста“, може да бъде както лъв, така и десен, а това го прави проблематичен. Не винаги всички негови характеристики се проявяват в даден контекст, което предполага индивидуални изследвания на отделните случаи със специфични особености. Изброените характеристики показват, че популизмът е измерител на устойчивостта на представителната политика и че той може да възникне внезапно и да се превърне в значим фактор на политическата сцена.³⁵

Аргументите на Пол Тагарт, които бяха изложени конспективно, доказват, че е възможно да се изгради близка до идеалната типология на популизма, която да обхваща голям брой характеристики. И което е по-важно, потвърждават виждането, че популизмът навсякъде е уникален сам за себе си и би следвало да се разглежда като такъв. Твърдението на Тагарт, че при популизма липсва ядро от ценности може да се приеме, ако имаме предвид обстоятелството, че става дума за политическо явление, което няма стройна идеология, или ако бъде наречено идеология, това твърдение винаги е съпътствано с някакви уговорки. Тагарт пояснява, че популизмът може да бъде както лъв, така и десен. Това означава, че той проявява склонност да се адаптира към всяка една идеология, да се ориентира към двата противоположни полюса на политическото пространство, които са базирани върху диаметрално различни ценностни ориентации. Противопоставянето на елитите, говоренето от името на народа и в името на народа, използването на стратегията за политическа мобилизация не са ценности, а са инструменти за политическо действие. При популизма няма ясна идейна политическа и икономическа база, около която да се оформи съответното спояващо ядро от ценности.

От тезата на учения, че популизмът проявява особен тип двойственост по отношение на представителната политика – свойствен е на представителната демокрация и е враждебен към нейните институции, виждаме, че в условията на демократичните политически системи той представлява нещо повече и доста

³⁵ Taggart, P., The Populist Turn in the Politics of the New Europe, Paper prepared for presentation at the 8th Biannual International Conference of the European United Studies Association conference, Nashville, 27–9 March, 2003, pp. 6–9; 11–14 <<http://aei.pitt.edu/2962/1/165.pdf>>, последно посещение 29.01.2016

по-съществено от апелите за пряка демокрация, които са естествено присъщи за него. В негова полза работят кризите на представителството и на легитимността на политическата система, когато се изчерпва доверието на гражданите към основните политически партии и институции, както и традиционните политически кризи, които генерират институционална нестабилност. Популизмът винаги предлага радикална алтернатива на статуквото и на елита и, за да се окаже политически печеливш, е необходимо да действа в кризисна ситуация. Той може да подкопае демократичните институции на плуралистичното представителство, като използва инструментите за политическа мобилизация, опирайки се на съществуващите в обществото фрустрации. Фигурата на харизматичния лидер успява да манипулира тези фрустрации, като механизмите на взаимодействие между него и народа не кореспондират с правилата на традиционната политика, която вярва на демократичното представителство и предлага по-конкретна управленска концепция от идеализираното обещание за реминисценция на добрия живот. Всъщност, „сърцевината на страната“ на Тагарт е реално описание на абстрактния и невъзможен популистки идеал, който бива възприет като реалност от манипулираните чрез популистката мобилизация народни маси. Чрез подобен тип конструиране на базовите му характеристики, Тагарт се доближава до концепцията, която възприема популизма като стратегия за политическа мобилизация и застъпва тезата, че популизмът се проявява в условията на кризи, когато харизматичният лидер успява да привлече народните маси, предлагайки алтернатива на традиционната политика. Както се вижда, и този списък от характеристики не е изчерпателен, в него отсъстват вече изброените ксенофобия и надмогване на класовите противоречия, но за сметка на това се въвеждат нови. Така се потвърждава тезата, че многообразието от характерни черти на популизма е предизвикателство пред изграждането на универсална типология. Изпълнението на тази задача не е невъзможно, ако се следва вече споменатият избран в настоящото изследване подход за извличане на максимален брой емпирични характеристики. Въпреки това и независимо дали ще изберем да диференцираме, подобно на Канован, характеристиките на популисткия феномен, или да ги унифицираме, както прави Тагарт, винаги съществува риск да пропуснем нещо.

Пиер Тагиеф, аналогично на методологията на Маргарет Канован и за разлика от Пол Тагарт, избира диференциращия подход при дефинирането на популизма и разграничава шест различни смисъла на понятието: 1. Популизмът като движение за политическа мобилизация, проявяващо се в ситуации на силно народно недоволство и желание за промяна. 2. Популизмът като режим с авторитарен или полуплебисцитен характер, при който харизматичният лидер обикновено е диктатор и демагог и се обръща директно към народа, като манипулира националистическите му настроения. 3. Популизмът като идеология има своите специфики в зависимост от политико-културния контекст. Например ру-

ският и северноамериканският популизъм от XIX в. прокламират, че спасението е в ръцете на народа. Различните популистки традиции влизат в синкретизъм с големите идеологии, но всички популизми демонизират врага на народа. 4. Популизмът като поведение може да има различна идеологическа окраска, но той идеализира народа и проявява враждебност към корумпираните елити. 5. Популизмът като реторика отправя апел към народа, насочен срещу някой друг. Популисткият оратор използва демагогия, манипулира народа, така както правят и традиционните политици, и цели дестабилизация на политическата система. 6. Популизмът на легитимирането възниква при кризи на легитимността на политическата система, които се дължат на модернизацията или на желанията на народа. Популисткият лидер стои близо до обикновените хора и изпълнява ролята на посредник между тях и властовите елити. Популистките формации се появяват именно в моменти на криза на легитимността, когато традиционните ѝ форми вече не работят и не се е стигнало до налагане на легитимността, основана върху конституционно установения ред.³⁶ В тази класификация от различни значения на популизма присъстват трите методологически подхода към неговото изследване – като идеология, като реторика и като стратегия за политическа мобилизация, но въпросните подходи не са представени като самостоятелни научно-изследователски парадигми, а като видови отлики на разглеждания феномен. Следователно, в интерпретацията на Тагиеф популизмът има различни значения, които няма как да се унифицират в едно общо и еднозначно определение, а те по-скоро разкриват многоликостта на понятието. Теоретичната рамка, избрана от него, улеснява анализа, защото позволява популизмът да бъде изследван от всички възможни аспекти, без да се стеснява и редуцира интерпретативното поле само до един от изследователските методи. Ще се опитаме да потърсим някакви допирни точки между Тагиеф и Тагарт, за да извлечем общи характеристики на популизма, имайки предвид, че всеки си има своя собствена позиция, и да избегнем търсенето на пълно смислово припокриване. И за двамата учени популизмът възниква в условия на кризи, не е обвързан с конкретна идеология, популистките движения имат харизматичен лидер, който е враждебно настроен към демокрацията и към нейните представителни механизми и който търси пряка връзка с народа. Видяхме, че според Тагарт популизмът отрича институциите на представителната политика, а според Тагиеф той се опитва да дестабилизира цялата политическа система. Двата политолози акцентират върху антиинституционалната насоченост на популисткия дискурс. Последните две смислови значения в диференциацията на Тагиеф са симптоматични за двойствената роля, която изиграва популизмът, за да подкопае устоите на политическата система – той едновременно я дестабилизира, когато проник-

³⁶ Тагиеф, П., цит. съч., с. 23–26

не в нея, и се възползва от случаите, когато тя е дестабилизирана, за да запълни възникналия политически вакуум, породен от кризата на нейната легитимност.

В концепцията на Пиер Тагиеф са изведени основните черти на поведение-то на популисткия водач и е дадено важно допълнение към разновидностите на популизмите на Маргарет Канован. Типичният популистски лидер осъществява пробив в партийната система с антипартийни послания, отрича традиционните елити, говори от името на народа и в името на народа, няма политическа програма, настоява за пряка демокрация, отправя демагогските си апели към народа чрез телевизионния екран. Тези обстоятелства дават основание на Тагиеф да добави нов елемент към типологията на Канован – телепопулизма, влизащ в тон с все по-силното навлизане на телевизията в живота на обществото.³⁷ Телевизията и съвременните средства за масова комуникация и информация разполагат със значителни ресурси за влияние върху общественото мнение, които се усъвършенстват с течение на времето. Плурализмът на медийната и на виртуалната среда предразполага към проникване на различно информационно съдържание, върху което не оказва особено влияние публичната регулация. Типологията на Канован не взема предвид въздействието на медийния фактор върху съвременния политически контекст и поради тази причина може да се приема добавянето на телепопулизма като допълнителен класификационен критерий. Той е необходим, тъй като обяснява механизма, по който протича пряката връзка между популисткия лидер и народа и разширява със съществен структурен елемент направената класификация.³⁸

³⁷ Тагиеф, П., цит. съч., с. 23–26

³⁸ В контекста на влиянието на публичната и в частност на медийната среда върху формирането на масови нагласи сред населението е възможно да се добави още един класификационен критерий с оглед на постигането на изчерпателност на типологията на популизмите. Популизмът се проявява и в областта на културните политики, като тази негова разновидност се нарича културен популизъм и според Рене Рикардо има три форми. Първата се опира върху общите национални корени и традиции и се противопоставя на интелектуалния елитизъм и мултикултурализъм. Втората е насочена към задоволяване на културните предпочитания на масовата телевизионна аудитория, ориентирана е към това, което търси народът, цели да натрупа икономически приходи от реклама. Тя не залага на качествата на предлагания културен продукт, а само се стреми той да бъде харесан. Третата форма се стреми да отговори на очакванията на максимално широк обхват от населението и по-специално на хората, чиито културен избор е антиелитарен или финансово обусловен. Оформя се опозиция между исканията на по-ниските и по-висшите интелектуални слоеве. Възниква едно ново понятие, вдъхновено от Андре Малро и популязирано от Антоан Витез – „елитизъм за всички“, което отразява идеята да се създава близко до народа изкуство, което се популяризира с помощта на медиите и неговата пазарна ориентация е за сметка на естетическата стойност на художественото произведение. Рикардо, Р., Културният популизъм, в: Популизмите, съст. Жан-Пиер Риу, Рива, С., 2011, с. 125–128